

УДК 391(477.87)(=1.23)

Ігор Бойко, Ігор Лозинський

**ПОШИРЕННЯ ТА КОНСТРУКТИВНІ ОСОБЛИВОСТІ СТОГУ У КАРПАТАХ
(КІНЕЦЬ ХІХ – СЕРЕДИНА ХХ СТ.): КУЛЬТУРНО-ЕКОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ**

У статті представлений культурно-екологічний аналіз стогу – найбільш розповсюдженої у Карпатському регіоні споруди для зберігання сіна. Автори, на основі власних польових матеріалів, архівних та літературних етнографічних джерел, проаналізували поширення цієї споруди в досліджуваному регіоні, її конструктивні особливості та процес культурної адаптації різних частин стогу до природно-кліматичних умов, особливостей травостою, диких та домашніх трав'янистих тварин. Поширення стогу на карті Карпат та його функціональне значення вказує на те, що він може вважатися одним із маркерів Східнокарпатського макрорегіону на межі із Західнокарпатським. З'ясувано, що, незважаючи на свою конструктивну примітивність, морфологія стогу має значну варіативність, спричинену як розмаїттям природних умов різних регіонів й висотно-зональних ніш, так й дією закону полілінійності адаптивної еволюції, яка припускає можливість різних шляхів пристосування в аналогічних умовах середовища. Дослідники зауважили, що там, де чинник впливу діє інтенсивно, або популяція займає широкий спектр екологічних ніш, в процесі еволюції виробилася комбінація із різних адаптаційних прийомів. На прикладі стогу проявляються також інші закони культурної екології, зокрема, правило крос-культурної адаптації. Яскравою ілюстрацією цього правила є стіг на палях у Південних Карпатах; палі на мокрих луках зберігають сіно від вологи, на рівних сухих площадках захищають сіно від поїдання його дикими трав'янистими тваринами, на схилах вирівнюють платформу, на філіяльних дворах місце під платформою використовується як хлів.

Ключові слова: стіг, культурна адаптація, сіно, Карпати.

Вивчення культурної адаптації дозволяє зрозуміти просторове різноманіття народної культури, роль географічного фактору в культурогенезі населення того чи іншого регіону. Значна роль скотарства у системі традиційного життєзабезпечення населення Карпат привертає пильну увагу до споруд для зберігання фуражу й зокрема до стогу. Однак, як свідчить аналіз літературних джерел, етнографічний матеріал носить спорадичний та описовий характер, відсутніми залишаються аналіз поширення споруди, її конструктивні особливості в різних природних та географічних регіонах. Все це обумовлює новизну та актуальність дослідження.

Перші відомості про карпатський стіг містяться у відомій праці В. Шухевича «Гуцульщина» 1899 р., зокрема етнограф зазначає, що гуцульський стіг складається із платформи-подени, осі-остриви, безпосередньо сіна та колача, який завершує стіг; «аби маржина не розтягала сіна із стога, огороджують его оплотом з вориня» [12, с. 184]. У праці «Пастуше життя у Бескидах Маґурських» В. Кубійович, зазначав, що у Бескиді Живецькому стоги ставлять на новостворених полянах; у перший же рік-два їх місце заступає житлово-господарський комплекс; на луках східної частини Бескиду Малого, полянська господарка нівелювалася, переходячи у господарку сінокісну, там або одразу сіно вивозять додому, або складають у невеликий стіг, який не стоїть довго, а забирається ще до великого снігу [18, с. 22]. Я. Славковський пише, що в Словаччині окрім зрубного сінника застосовували також й стоги (senpá kora), які були не в однаковій мірі поширені на території країни; зокрема на Коз'їх хребтах їх робили на тимчасово звільнених від лісу гребенях та схилах [24, с. 66–67]. Відомості про стоги містять праці Я. Фальковського [15], М. Зубрицького [6], Я. Подолака [23], І. Краля [16–17], К. Мошинського [21] та ін.

Метою дослідження є аналіз процесу культурної адаптації стогу до природних чинників у Карпатському регіоні. Завдання дослідження: розглянути ареал поширення стогу; проаналізувати конструктивні особливості стогу; виявити механізми адаптації його конструктивних деталей до природних чинників.

Базовою спорудою на сінокосах у Карпатах є стіг. Стоги прийнято розділяти на круглі та продовгасті, стрижневі та безстрижневі. На досліджуваній території, як і на більшій частині вологого клімату Європи традиційними є круглі стоги* з жердиною** в основі [5, с. 223; 21, с. 59]. Не

* Бойк.: *стіг* – басейн Стрия, Опору, Оряви, Мізунки, Свічи, Чечви, Лімниці, *копиця* – вся закарпатська Верховина, басейн Бистриці Сологвинської; *коп'єк* – долини Рожанки і Либохорки, *копльк* – верхів'я Мізунки; гуцул. *сіно*, *коп'єк*, *оденка*; лемк. *копа*, *копица*, *стог*; зкрп.-долин. *копица*; *стог*; словак., гурал. *копа*, *kopica*, *zimná kopa* [2, с. 532].

відомі у Північних Карпатах скирта-зарода (абзурод, кладь, кладуха)^{***}, в основі якого лежить не одна гладка (стожара) чи зубата (остров) стоговина, а ряд з чотирьох-шести штук [5, с. 224]. Адже їх виникнення на території Карпат перешкождали брак рівних ділянок, більша вологопроникаюча властивість довгих скирт та їх більша парусність; виключенням є деякі регіони Румунії, де відомі окрім круглих також споруди на основі 2–4 стоговин. У гірській та передгірській зонах не застосовувалися й безстрижневі круглі стоги, які притаманні степовим передкарпатським та високогірним балканським районам, де відчувається брак деревини й водночас переважає твердозлакова рослинність [2, с. 533].

Стоги відомі скрізь у Карпатах, втім їх роль та поширення значно відрізняється в різних географічних та культурних регіонах. Стоги стояли повсюдно на луках від городів, де заготовляли городнє сіно, заплаві та нижніх надзаплавних терасах – до полонин. Особливо багато стогів у східній частині Східних Карпат (на Гуцульщині та Румунії), в Апусенських горах та Південних Карпатах, там одне господарство могло мати до десяти й більше стогів [3, с. 229].

Традиційно стоги мало використовують у пониженій частині рельєфу на межі Західних та Східних Карпат (у Верхньодністерських Бескидах, Береговому бескидському низькогір'ю та Турківській верховині – на Бойківщині, у Низьких Бескидах, Ондавській та Лаборецькій верховинах – на Лемківщині; там сінокоси знаходилися неподалік від садиби, переважає лагідний рельєф, у досліджуваній час була незначна кількість худоби, а отже сіно поміщалося на горішці стайні^{****}. Стоги також практично не використовували й в ареалах зрубних чи каркасних сінників [23, с. 118].

У Західних Карпатах стоги відігравали значно меншу роль ніж у Східних й Південних Карпатах та Апушенах. Вони відомі на сінокосах, полянах та лазах Словацького Середньогор'я, Словацького Рудогор'я, Списько-Гемерського карсту, Кісуцьких Бескидів та південних схилах Списької Маґури, віддалених луках Вепорських верхів, Черґова і Левочських верхів, подекуди на Великій Фатрі й заході Дюмберу (Низькі Татри), на південно-західному схилі Білих Карпат, на південному схилі Татрів [13, с. 116; 11, інв. № 84833]. Цікава географія стогів на Гореґронні та у сусідніх гірських долинах; там де не було полян й хуторів-лазів, які виникли на їх основі, не побутували й стоги. Порівняно менше стогів було у внутрішніх Карпатах, які визначалися більшою густотою населення й як наслідок, активнішим впровадження протипожежних заходів; адже стоги ставили не лише на луках, але й в інтравілані, будівництво якого впливало на сезонне будівництво [2, с. 540; 10].

Класичний круглий стрижневий стіг споруджується наступним чином: перед громадженням або трохи заздалегідь вбивають стоговину, в її основі роблять настил-подину* з дощок, хмизу або кілків. Особливо ретельно подину споруджують на нерівних та вологих ґрунтах, де вона може нагадувати примітивний зруб на 1–2 вінці. Ретельність підготування подини залежить також від розміру стогу й терміну зберігання сіна. На сухих рівних ґрунтах на невеличких (до 5 ц) стогах, з яких сіно забирають ще восени-ранньої весни, подина представляє собою підстілку з хмизу та гілок, натомість великий стіг, який може стояти декілька років та містить понад 10 ц (метрів) сіна, потребує міцної, надійної подини, яка запобігатиме потраплянню талої й дощової води. Наприклад, досить чітко збігаються межа традиції поширення невеличких стогів з подиною із хмизу (великих стогів на подинах-зрубках й географічні границі: низькогірна крутосхилова Тухольська верховина) Славська верховина, Підгір'я/Покутсько-Буковинські Карпати, Низькі Бескиди/Буковські верхи [2, с. 541].

На південному схилі Полонини Руни – у басейні Піні^{**}, де в розглянутий період не було хвойних лісів, й важко було зробити платформу-зруб, на заплавних луках вильнище встановлюють на чотирьох сошках, таким чином стоги (копиці) ніби злітають над поверхнею; при цьому сіно обдувається ще й знизу [1, арк. 91].

Такий спосіб притаманний й деяким крутосхилим областям Карпат, зокрема Покутсько-Буковинським Карпатам та Полонинсько-Чорногірській області (Гуцульщина), де вирівнювання за

** Бойк. *стоговина, острів, острівка, островка, колик*; гуцул. *острива, острова*; лемк. *острів, остирва*, долин. *островина*; словц. *kôl, osrerna*; гурал. *kôl, osterva* [3, с. 229].

*** Побутували у неполіській зоні Білорусії, у Новгородчині та півночі Вологодчини [5, с. 223].

**** Там переважно не зимували овець, а закуповували на весні ягнят та маток, випасали влітку, відтак восени продавали.

* Бойк. *подина, поденок, віденця, віннище, вильнище*; гуцул. *подина, поделя, віденця*; долин. *пудина, вуднище, віннище*; слц. *podkorisko*.

** Плосківські долиняни (за М. Тиводаром).

*** Обумовлено особливостями травостою після лісових лук, де переважають бобові та різнотравні формації.

**** Напр. на сезонних філіях хр. Високий верх та полянках хр. Тростянець (Славська верховина) [1, арк. 49, 82].

допомогою горизонтальних кілків – не ефективно, тому там застосовують переважно 1–2 ніжки, що стоять нижче схилу [2, с. 534].

Платформа для стогу (віннище), на сінокосах хр. Високий верх, с. Рожанка Нижня Сколівського району Львівської обл. (фото І. Бойка, 2009 р.)

У різних природних ландшафтах стоговини відрізняються розмірами та конструктивними особливостями. Жирне сіно, а також сіно на листку (тобто з різнотравних лук або з лук, де переважають хрестоцвіті) стараються не складати у великі копиці; так само невеликі копиці притаманні складному рельєфу та зонам широколистяних й буково-ялицевих лісів***. Невеликі стоги (переважно 3-5 метрів) характерні для сіл, в екстравілані яких стоять обороти та полянські шопи й відповідно сіно поміщається насамперед на горище стайні та в оборозі****. Навпаки, у тих регіонах, де переважали великі сінокоси у підполонинській чи полонинській зоні, й відповідно рідко ставили обороти, маса сіна в стозі коливалася від 10 – до 20 метрів (центнерів)*. Невеликі стоги як новація у першій половині ХХ ст. почали з'являтися й в ареалах поширення сінників. Зокрема, на південних схилах Великої Фатри, де під час комасації і сервітутних реформ селяни втратили можливість використовувати ресурси лісової смуги, а отже були змушені «піднімати» сінокоси до субальпійського поясу, де для сінників було важко знайти необхідний будівельний матеріал; невеликий розмір, не притаманний полонинським лукам, на наш погляд свідчить про ранню фазу еволюції від стрижневої підставки для сушіння сіна (яка з давніх-давен відома місцевому гірському словацькому населенню) до стогу** [11, інв. № 96611]. Стоги застосовували на ближніх луках, а також, тимчасово (поки не побудували сінник) на віддалених сінокосах під Дюмберським хребтом на південних схилах Низьких Татрів. Так само застосовували стоги (senná kora) й на тимчасово звільнених від лісу гребенях та схилах Коз'їх хребтів [24, с. 85].

Варіативність притаманна не лише розміру стоговини, але й характерові її поверхні. Для складання недосушеного, жирного чи різнотравного (з участю метеликових, складноцвітих, хрестоцвітих та ін.) сіна, а також при заготівлі його у дощову погоду, застосовують стоговини із рельєфною поверхнею, аби не відбувалося запрівання та загоряння стогів***. Стоговини з рельєфною поверхнею використовують також там, де бракує робочих рук й відповідно важче вчасно висушити траву й скласти сіно. Це дозволяє робити стіг пухким, сіно в ньому може навіть досохнути, проте, така споруда більше боїться атмосферної вологи під час самого зберігання, вразлива до ураганних вітрів. У стогах з гладкою стоговиною щільніший стіг, під зовнішнім шаром якого довго зберігається зелене запашне сіно, однак заготівля його повинна відбуватися лише за сухої погоди, або при наявності значної кількості консерванту (солі, селітри, тощо); такий стіг боїться потрапляння вологи через вершок [2, с. 533].

* Напр. Стужинецько-Стинківський та Рожданівсько-Рівненський підрайони Полонинського хр., Сможівська верховина, більшість районів Гуцульщини [1, арк. 64, 108].

** Такі стоги відомі в масиві Чорний Камінь.

*** Вміст вологи понад 18–20 % у глибоких шарах стогу призводить спочатку до гниття сіна, а відтак й до перегрівання, що може спричинити загоряння стогу.

**** Тобто в травостоях лук переважають злакові.

***** Адже вкопана стоговина зберігається кілька років на луці, а погодні умови чи сукцесія (зміни травостою) змусити використовувати інший варіант стоговини.

Найбільш поширеним у Карпатах варіантом рельєфної поверхні на стоговині є наявність суччя у нижній частині, а подекуди по всій поверхні стовбура, такий спосіб слід, на нашу думку вважати архаїчним. В разі відсутності стовбурів із природними зубами, або в тих ландшафтах, де трава краще зберігається в гладкій стоговині, водночас або косовиця припадає на період максимуму випадіння опадів й є велика небезпека заготівлі сіна під час дощів, або там де інтенсивно відбуваються сукцесійні зміни на луках (тобто традиція щільного стогу виступає в якості дезадаптивного чинника), до стоговини прив'язують стовбур молодого дерева із залишеними на ньому сучками (острива); якщо смерекову – то одну остриву, якщо з листяної породи – дві-п'ять****. Іншим адаптаційним прийомом є приставляння до стоговини під нахилом двох-чотирьох гладких кілків (завдовжки до 1 м.). Останній прийом більш поширений в ландшафтах, з перевагою букових та ін. листяних лісів (напр. в масиві Високий Верх Славської Верховини) [3, с. 234].

У басейні Латориці – в Ганьковецькому підрайоні Полонинського хр. до стоговини приставляли навскісно 3–5 зубань, які спираються вершками близько її центра; таким чином копиця має характерну конічну, а не яйцевидну форму. Вочевидь така конструкція є синкретичною й виникла на основі двох споруд: гладкої стоговини та пірамідоподібної підставки з 3–4 остривів (для сушіння скошеної трави)*****[1, арк. 356].

Сучення *вужви* для верхівки стогу, Ворохто-покутське низькогір'я, с. Дихтинець Путильського району Чернівецької обл. (фото І. Бойка, 2006 р.).

Вершення стогу *пузинням*, Покутсько-буковинські Карпати, с. Підзахаричі Путильського району Чернівецької обл. (фото І. Бойка, 2006 р.).

Гладкі і рельєфні стоговини побутують у багатьох регіонах Карпат на різних угіддях у тій чи іншій пропорції. Сучкувата стоговина в розглянутий період переважала у тих районах, де домінують листяні ліси (у Східних Карпатах – Полонинський хребет, область Берегового бескидського низькогір'я), на мокрих та заплавах луках (Верхньострийська та Верхньомізунська улоговини, Воловецька верховина, Вододільно-верховинський хр., на границі Сколівських та Верхньодністерських Бескидів), а також в ландшафтах з великим об'ємом опадів (Внутрішні Ґорґани, пра-Тересва, середньогірні хр. Міжгірської верховини). Часто доставляли до стоговини остриви чи кілки у Славській верховині, Скибових Ґорґанах, Західних Бещадах, Чивчинах, Сколівських Бескидах. Отже можемо говорити про застосування кількох прийомів адаптації в одному ареалі, де той чи інший спосіб домінував в певних урочищах в певний час*. Відсутня

* адже в природі постійно відбуваються сукцесії.

**Звідси й назва –пузиння, павузиння, павуз.

*** У верхів'ї Ріки – громадка; у долині середньої Латориці – скрутці; у гуцулів Покутського низькогір'я – вужва; у сербів – ужад.

**** Бойк. пузиня, пузина, пудзиня, павзинки, павзи, прикладка, кладинка, ключ, ключина; гуцул. пузені; лемк, та закарп.-долин. ключка, ключина; Лютянська долина – кізлиня.

варіативності в ареалі побутування гладкої стоговини з приставленими навкисно островами, що очевидно обумовлене розташуванням там сінокосів переважно в одній екологічній ніші (луки в річкової долині), а також нашарування традиції зберігання та сушіння сіна [1, арк. 28, 49; 3, с. 235].

Після завершення громадження один із тих, хто пресував (топтав) сіно залишався вершити стіг. У цілому в Карпато-Балканському регіоні відомі декілька варіантів завершення стогу. На Подільській височині через невеличкі розміри стоги різної форми (часто витягнутої) переважно притискають стовбурами, латами чи ошварями, головна мета яких не дати вітру розметати сіно; на більш вологому Передкарпатті стоги переважно вже мають яйцеподібну форму й сформовані довкола стоговини; до вітрозахисної функції палиць (пузиння, павузиння), додається ще водозахисна, тому вони притискають верхню частину стогу й зв'язуються між собою на горі**; часто не торкаються землі. У горах, де значно більше опадів та щільніші стоги, водозахисна функція має першорядне значення, тому місце натиску переміщується у максимально верхню точку стогу. Найбільш поширеним на всьому просторі слов'янських Карпат є такий спосіб, коли стоговину зверху стогу обмотують повереслом зі сіна***, потім на горі притискають розгалуженими гілками прикладками**** [23, с. 536].

У Турківській верховині та на південних схилах Ганьковецького підрайону Полонинського хр. завершували стіг не пузинням, а великим снопом-китицею; що нагадувало спосіб, який використовували при сушенні злакових. На голову всієї споруди часто накладали розбитий горщик. Саме такий спосіб відомий також на хуторах-лазах в Кісуцьких Бескидах (Словаччина); стоги, які завершуються снопами кукурудзи широко поширені у підгір'ї на Дунайсько-Сіретському межиріччі в (Румунія) [8; 10]. Комбінований варіант житня солома та зверху – тонке пудзиння-гілки із залишеним листям відомий на лазах Міявського горбогір'я (Словаччина) [11, інв. № 39037, 68775].

Одним з варіантів завершення є вінок зі сіна, що надівають зверху на стіг. Такий спосіб поширений в тих ПТК, де сінокоси знаходяться або далеко від лісових масивів (на заплавах, нижніх річких терасах, або навпаки на знеліснених вершинах), або там, де не зустрічалося підходящої лісової породи (ліщина, бук). Зокрема, цей спосіб побутував у долині середньої Латориці – в масиві Полонинського хр. (кляпацька), у селах Сможівського ландшафту (круг). Такий спосіб поширений у Ворохто-Путьльському низькогір'ї (колачик), на віддалених сінокошах, полянах та лазах Списко-Гемерського карсту, на заході й півдні Низьких Татр, на південному схилі Великої Фатри та на полонинах Малої Фатри (venies) – на Словаччині, подекуди на Балканах [2, с. 243; 10; 11, інв. № 84833].

Завершення стогу, хр. Фабова Голя, Низькі Татри, Бансько-бистрицький край, Словаччина, ФАСНМ, інв. № 125340.

Стіг (коп'єк) із завершенням ялицевими гілками та загороджений приставками для сушіння сіна (пресла), с. Вороненко Яремчанської міскради Івано-Франківської обл. (фото І. Бойка, 2015 р.).

У верхній Мізунці (Чорноріпєнський підрайон Славської верховини/Вододільний хр./Горґани), як й в ряді ландшафтів Гуцульщини (Пневе-Яровиця, Гринява, Кукільський підрайон Чорногірського хр.), де майже не зустрічалися листяні породи дерев, застосовували молоде смерекове деревце із обрубаними сучками, крім нижнього ряду, яке нанизували на верх копиці гострим (верхнім) кінцем; таким чином сучки, залишеного нижнього ряду, притискали верх стогу (бойк. колотівка, гуц. цапар). На схилах Кукульського масиву крім цапаря стоги вершили також

ялицевим чатинням, яке нагромаджували на горі стогу та прив'язували до стоговими самими гілочками [2, с. 243; 9].

Повсюдно на Підгір'ї, у Верхньодністерських Бескидах, Бескидському та Ґорґанському крайовому низькогір'ях – на Бойківщині, де значні впливи підгорян та домінують листяні породи (переважно бук), як й у долині Сучави – на гірсько-підгірському пограниччі (включаючи й румунську частину), пузину роблять не з розгалужених гілок, а зі зв'язаних між собою палиць чи ліщинових гілок. Однак на відміну від Підгір'я, обов'язково верх стоговину тут обмотують перевеслом.

В багатьох районах Карпато-Балканського регіону побутували комбіновані варіанти завершення стогу. Зокрема чорногорський стог складається із: стоговину (остожа, остожина), вінця (виєнац) та подини, виєнац – з калача та різних варіантів пузину. Так само наявність й калача й пузиння характерно й для румунських Карпат та сусіднього Підгір'я, для Низькогірно-стрімчакової області на границі із Рахівським кристалічним масивом та Свидівцем (в Закарпатті). Усім цим регіонам притаманно використання ресурсів кількох відмінних ландшафтів, а отже можемо говорити про ускладнення системи адаптації через крайовий ефект [1, арк. 395; 10].

На загороджених сінокісних луках, які розташовані в різних екологічних ярусах, або на полонинських луках стоги здебільшого стоять поодиночі, не маючи окремої загорожі, що дозволяє рівномірно заготовляти сіно й менше затрачувати сил на транспортування, натомість на луках, на яких відбувається випас, на полянах, хуторах-лазах (гуцульське – царинках), а також на незагороджених лісових луках довкола стогу ставлять примітивний пліт (гуцульське – опліт), який запобігав спасання сіна домашніми та дикими копитними тваринами. Такі стоги здебільшого стоять групами по 2–3, інколи більше штук, простір між стогом та плотом регулярно обкошується аби запобігти затінення стогу й відповідно розвитку плісеневої мікрофлори. Форма плоту здебільшого нагадує огорожу, яку застосовують в екстравілані. У смузі листяних лісів стараються застосовувати пліт з вертикальних молодих букових або вільхових попарно вкопаних молодих дерев із сучками (остриви) та довгих 1–3 горизонтальних більш-менш рівних стовбурів, які прикріплені на зуби остривів. На Гуцульщині, румунських селах Східних Карпат. У Трансильванії та Марамуреші модель розселення та природокористування обумовила необхідність багатокілометрових огорож довкола окремих осадків, сінокісних лук-полів, кішниць та царин переважно в смузі мішаних та смерекових лісів, відповідно там пліт довкола стогів робиться з гладких вертикальних смерекових кіллів, зв'язаних смерековими гужвами та поперечних переважно трикутних на зрізі ворінь. Такий варіант спричинив ламані стики та зигзагоподібну форму лінії, відповідно й не прямо- а багатокутний пліт* довкола сіна. У другій половині 20 ст. в огорожі все частіше почали з'являтися пиляний матеріал та цвяхи; поблизу салаших стоги нерідко оточували готовими переносними щитами. На границі Кукільського підрайону Чорногірсько-Свидівецького масиву, Ворохто-Путильського низькогір'я й Ясенівської улоговини побутує варіант загорожі із поставлених довкола переносних підставок для сушіння сіна (пресло). Зі збільшенням ролі стійлового утримання худоби, зменшенням поголів'я дикого звіра в другій половині ХХ ст. – початку ХХІ ст. загорожі все частіше зникають [12, с. 185; 9].

Іншим варіантом адаптації, який захищає стіг від пожирання звіром, є так званий «копінець» (словацьке, чеське – «оріпес, корепес»), який побутував до другої половини ХХ ст. на лазах та полянах на моравсько-словацько-польському пограниччі. Копінець представляв собою невеликий (до 5 ц.) стіг, в якому – на чотирьох 1–2 метрових ніжках складали сіно або необмолочені снопи вівса, рідше солому. Копінці на сіно переважно робили високими (1,5–2 м.) аби не дати спасти сіно зайцям та косулям. На подвір'ї, куди могли зайти лише зайці, висота ніжок в копінці коливалася від 0.3–1 м. Вершили копінці не залежно від складу вівсяним снопом-шапкою, поставленою зверху догори гузирем [19, с. 125; 11, інв. № 39037]. Цей варіант стогу на наш погляд є надзвичайно цікавим, адже з одного боку представляє собою еволюційну лінію, яка йде від стогу дерева з високою платформою, зробленою зі сусідніх дерев, з другого, – перехідну ланку між стогом та оборогом. Недоліком цієї лінії адаптації проти спасання тваринами є обмеження в розмірі, адже висяча платформа не в змозі витримати надто велику вагу.

У Південних Карпатах до наших днів побутують аналоги корінців. У масиві Парінґ копінець вершили калачиком та прикладкою, натомість на хуторах-лазах Фагарашу, як в Західних Карпатах, також соломою. У масиві Парінґ стоги (сагул су фан) обгороджуються від поїдання худобою, піднята платформа служить натомість від замокання та вирівнювала площу на нерівному рельєфі; хоча цілком очевидно первісна роль впливу гідрології, адже значна доля лук лежить на великій заплаві в меандрах річки в урочищі Фундатура Понорулуї. На невеличких луках-заплавах, де вівся випас

* 5–8 кутний.

**Робили з тонкої берези тому для зміцнення до чотирьох ніжок додавали ще кілька навскісно.

худоби (переважно овець) ніжки-палі** піднімали до 2 м, таким чином не потребували загорожі. Там само побутували також найпримітивніші стоги-стайні, де ряд з 2–3 стогів, поставлених на розсохах, утворював під собою простір для утримання худоби. Такий варіант можна вважати еволюційним завершенням, що виник на основі стогів на при піднятій платформі при лазовій формі розселення [20, с. 125; 25].

Поза межами Карпатської гірської країни стоги на піднятих на 1–1,5 м стовпах відомі на Поліссі, болотах Мазовії, заболочених ландшафтах північно-німецької низовини [4, с. 79; 26, с. 77].

Третім, мало поширеним варіантом захисту стогу від диких та домашніх травоядних, котрий, як й капінець можна вважати давнішим за загороджу, є щільно приставляння до споруди грубого галуззя, жердин, або (частіше) островів. Останнє поширене переважно на угноєних та сіяних луках у Західних та Південних Карпатах [22, с. 282].

Новішим варіантом, проміжним між притулянням островів та загорожею довкола стогу можна вважати оточення стогу приставками-преслами; такий варіант, як свідчать наші польові матеріали, поширений у верхів'ях Прута та Чорної Тиси [9].

Стіг поширений повсюдно в Карпатах, втім як головна споруда для зберігання сіна виступає в якості маркера саме Східних, Південних, Західно-румунських Карпат, на противагу Західним Карпатам; в останніх стіг виконує або допоміжну роль або взагалі відсутній в традиційній культурі населення.

Аналіз процесу адаптації різних конструктивних елементів стогу дозволив авторам стверджувати що: стіг, будучи однією з найпримітивніших споруд для зберігання сіна, виявляє певну варіативність конструктивних елементів та ліній адаптації, що ілюструє закон полілінійності культурної адаптивної еволюції. Зокрема нами виявлено три основні варіанти пристосування проти спасання стогу травоядними копитними тваринами: а) піднімання стогу над землею за допомогою горизонтальної нерухомої платформи на стовпах, б) притискання до стогу численних островів чи палиць, в) обгородження стогу; з'ясовано способи адаптації до зберігання вологої або схильної до набирання вологи трави: а) застосування зубатої стоговини, б) приставлянням вертикально островів до стоговини, в) приставлянням навскісно до стоговини невеликих гладких палиць, г) приставлянням навскісно до стоговини великих островів.

Різні способи адаптації поширені в тому чи іншому природному районі, інколи використовуються однією популяцією в різних урочищах, під час сукцесійних змін лучної рослинності або за нетипових для заготівлі сіна погодних умов; у деяких ареалах, особливо там, де фактор впливу діє інтенсивно, або популяція займає широкий спектр екологічних ніш, в процесі еволюції виробилася комбінація з різних адаптаційних прийомів, яскравими прикладами можуть служити використання на стогах у багатьох районах Волощини й Мармарошу одночасно різних видів прикладок й калачиків.

На прикладі стогу проявляється також інші закони та поняття культурної екології, зокрема правило крос-культурної адаптації, яке зокрема ілюструється стогом на платформі, що є пристосуванням проти спасання сіна дикими травоядними; на перезволожених луках в Південних Карпатах цей прийом використовується ще проти замокання сіна, а на рельєфних ділянках схилу вирівнює подину відносно поверхні; на лазах та сезонних філіалах дворів місце під платформою використовується, як стайня.

Список використаних джерел

1. Архів Інституту народознавства НАН України. Ф. 1. Оп. 2. Спр. 610. 2. Бойко І. Споруди для зберігання сіна та соломи в українських, польських та словацьких Карпатах (XX – поч. XXI ст.) // Фортеця: збірник заповідника «Густань»: на пошану Михайла Рожка. Львів: Камула, 2009. Кн. 1. С. 531–549. 3. Бойко І. Сушіння трави та зберігання сіна в українських та словацьких Карпатах (XX – поч. XXI ст.) // Народознавчі зошити. Львів, 2008. № 3 4. С. 228–252. 4. Данилюк А. Традиційна архітектура регіонів України: Полісся. Львів, 2001. 5. Желтов А.А. Различия в традициях хозяйствования у крестьян центральных уездов Русского Севера в XIX – начале XX вв. // Этноэкологические исследования. Сборник статей к 80-летию со дня рождения В.И. Козлова. Москва, 2004. С. 214–252. 6. Зубрицкий М. Село Кіндратів (Турецького пов.) // Житє і слово. Львів, 1895 (а). Т. IV. С. 104–112. 7. Кобільник В. Матеріальна культура села Жукогіна Турчанського повіту. Самбір, 1937. 8. Польові матеріали І. Бойка, 2005 (села: Ощадниця, Зборов, Стара Бистриця, Нова Бистриця, окрес Чадца, Жілінський край, Словаччина). 9. Польові матеріали І. Бойка та І. Лозинського, 2016 (села: Ворохта, Вороненко, Яремчанська міська рада, Івано-Франківська обл., Ясеня, Лазещина, Рахівський р-н, Закарпатська обл.). 10. Польові матеріали І. Бойка, 2014 (комуна Бунешті, жудець Сучава, жудець Сучава, Румунія; села: Гельпа, Поломка, Стрельніки, Любетова, Погорела, Шум'яц, окрес Брезно, Бансько-Бистрицький край, Словаччина). 11. Фотоархів Словацького національного музею. 12. Шухевич В. Гуцульщина. Ч. 2. // Матеріяли до українсько-руської етнології. Львів, 1901. Т. II. С. 145–320. 13. Air Museum of Rural Architecture in South-East Moravia. Strážnice: National Institute of Folk Culture, 2009. S. 132. 14. Bieszczady: Słownik historyczno-krajoznawczy. Część 2: Gmina Cisna. Warszawa, 1996. 15. Falkowski I. Zachodnie pogranicze

Huculsczyzny. Lwów, 1937. 16. Král J. Boržava v Podkarpatske Rusi. Praha, 1932–1936. 17. Král J. Svidovec v Podkarpatske Rusi. Praha, 1927. 18. Kubijowicz W. Życie pasterskie w Beskidach Magórskich. Kraków, 1927. 19. Langer J. a kol. Beskydy: zdroj práce a obživy. Trinec-Nebory, 2012. 238 s. 20. Langer J., Bočková H. Obydlí v Karpatech a přilehlých oblastech balkánských. Syntéza mezinárodního výzkumu. Ostrava, 2010. 21. Moszyński K. Kultura ludowa słowian. Cz. I: Kultura materialna. Kraków, 1929. 22. Paládi-Kovács A. A széna takarása a magyar parasztságnál. NK-NT. IV. Budapest, 1970. 23. Podolák J. Tradičné poľnohospodárstvo na Slovensku. Bratislava, 2008. 24. Slavkovský P. Agrárna kultúra Slovenska – premeny v čase. Bratislava, 2002. S. 66–67. 25. Stack. URL: http://www.panoramio.com/user/5248410?with_photo_id=66452850. 26. Zimmermann W. H. Erntebergung in Rutenberg und Diemen aus archäologischer und volkskundlicher Sicht. Néprajzi Értésítő. Budapest, 1991.

Referenses

1. Arkhiv Instytutu narodoznavstva NAN Ukrainy [Archive of the Institute of Ethnology of the National Academy of Sciences of Ukraine]. F. 1. Descr. 2. Case 610. 2. Boiko I. Sporudy dlia zberihannia sina ta solomy v ukraïnskykh, polskykh ta slovatskykh Karpatakh (XX – poch. XXI st.) [Buildings for storing hay and straw in the Ukrainian, Polish and Slovak Carpathian Mountains (XX century – beg. of the XXI century)]. Fortetsia: zbirnyk zapo-vidnyka «Tustan»: na poshanu Mykhaila Rozhka. Lviv: Kamula, 2009, Book. 1, pp. 531–549. 3. Boiko I. Sushinnia travy ta zberihannia sina v ukraïnskykh ta slovatskykh Karpatakh (XX poch. XXI st.) [Drying of grass and storage of hay in the Ukrainian and Slovak Carpathians (XX century – beg. of the XXI century)]. Narodoznavchi zoshyty. Lviv, 2008, № 3–4, pp. 228–252. 4. Danyliuk A. Tradytsiina arkhitektura rehioniv Ukrainy: Polissia. [Traditional architecture of the regions of Ukraine: Polissya]. Lviv, 2001. 5. Zheltov A. A. Razlichyia v traditsiyakh khozyaystvovaniya u krestian tsentralnykh uyezdov Russkogo Severa v XIX – nachale XX vv. [Differences in the traditions of management among peasants of the central regions of the Russian North in the XIX – early XX centuries]. Etnoekologicheskiye issledovaniya. Sbornik statey k 80-letiyu so dnya rozhdeniya V. I. Kozlova. Moskva, 2004, pp. 214–252. 6. Zubrytskyi M. Selo Kindrativ (Turetskoho pov.). [Village of Kondrativ (Turkish distr.)]. Zhytie i slovo. Lviv, 1895 (a). Vol. IV, pp. 104–112. 7. Kobilnyk V. Materialna kultura sela Zhukotyina Turchanskooho povitu. [Material culture of the village Zhukotin of Turchansky distr.]. Sambir, 1937. 8. Polovi materialy I. Boika, 2005 (sela: Oshchadnytsia, Zborov, Stara Bystrytsia, Nova Bystrytsia, okres Chadtsa, Zhilinskyi krai, Slovachchyna). [Field materials by I. Boyko, 2005 (villages: Oshchadnitsa, Zborov, Stara Bistrytsya, Nova Bystritsa, region Chadets, Zhylynsky kray, Slovakia)]. 9. Polovi materialy I. Boika ta I. Lozynskoho, 2016 (sela: Vorokhta, Voronenko, Yaremchanska miska rada, Ivano-Frankivska obl., Yasenia, Lazeshchyna, Rakhivskyi r-n, Zakarpatska obl.). [Field materials by I. Boyko and I. Lozynskyy, 2016 (villages: Vorokhta, Voronenko, Yaremche district, Ivano-Frankivsk region, Yasenya, Lazeshchyna, Rakhiv district, Transcarpathian region)]. 10. Polovi materialy I. Boika, 2014 [Field materials by I. Boyko, 2014 (komuna Buneshti, zhudets Suchava, zhudets Suchava, Rumuniia; sela: Helpa, Polomka, Strelnyky, Liubietova, Pohorela, Shumiats, okres Brezno, Banskobystrytskyi krai, Slovachchyna)]. 11. Fotoarkhiv Slovatskoho natsionalnoho muzeiu [Photo archive of the Slovak National Museum]. 12. Shukhevych V. Hutsulshchyna. Ch. 2. [Hutsulshchyna. Part 2]. Materyialy do ukraïnsko-ruskoi etnologii. Lviv, 1901, vol. II, pp. 145–320. 13. Air Museum of Rural Architecture in South East Moravia. Strážnice: National Institute of Folk Culture, 2009, pp. 132. 14. Bieszczady: Słownik historyczno-krajoznawczy. Część 2: Gmina Cisna. Warszawa, 1996. 15. Falkowski I. Zachodnie pogranicze Huculsczyzny. Lwów, 1937. 16. Král J. Boržava v Podkarpatske Rusi. Praha, 1932–1936. 17. Král J. Svidovec v Podkarpatske Rusi. Praha, 1927. 18. Kubijowicz W. Życie pasterskie w Beskidach Magórskich. Kraków, 1927. 19. Langer J. a kol. Beskydy: zdroj práce a obživy. Trinec-Nebory, 2012, 238 p. 20. Langer J., Bočková H. Obydlí v Karpatech a přilehlých oblastech balkánských. Syntéza mezinárodního výzkumu. Ostrava, 2010. 21. Moszyński K. Kultura ludowa słowian. Cz. I: Kultura materialna. Kraków, 1929. 22. Paládi-Kovács A. A széna takarása a magyar parasztságnál. NK-NT. IV. Budapest, 1970. 23. Podolák J. Tradičné poľnohospodárstvo na Slovensku. Bratislava, 2008. 24. Slavkovský P. Agrárna kultúra Slovenska – premeny v čase. Bratislava, 2002, pp. 66–67. 25. Stack. URL: http://www.panoramio.com/user/5248410?with_photo_id=66452850. 26. Zimmermann W. H. Erntebergung in Rutenberg und Diemen aus archäologischer und volkskundlicher Sicht. Néprajzi Értésítő. Budapest, 1991.

Ihor Boyko, Ihor Lozynsky

DISTINCTIONS AND DESIGN FEATURES OF THE HAYSTACK IN THE CARPATHIANS (END OF XIX – THE MIDDLE OF XX CENTURY): CULTURAL AND ENVIRONMENTAL ANALYSIS.

The article presents the cultural and environmental analysis of the haystack: it is the most common construction for the storage of hay in the Carpathian region. The authors, based on their field materials, archival and literary ethnographic sources, analyzed: the widening of this construction in the studied area, its design features and the process of cultural adaptation of different parts of the haystack to the climatic conditions, the characteristics of the grass, wild and domestic herbivores. The number of the stack on the map of the Carpathians and its operational significance indicate that it can be considered as one of the markers of the East-Carpathian macro-region on the border with the West-Carpathian region. The researchers found out that despite its constructive primitiveness, the haystack morphology has different variations which are caused as with diversity of different areas natural conditions and altitudinal zonal niches, as well as the action of the law of poly-linearity of adaptive evolution, which

suggests the possibility of diverse adaptation ways in similar environmental conditions. The researchers noted that where the impact factor acts intensively, or its population occupies a wide range of ecological niches, in the evolution process a combination of different adaptation techniques was revealed. On the example of the haystack, other laws of the cultural ecology were developed, including the rule of cross-cultural adaptation. A striking illustration of this rule is a stack on piles in the Southern Carpathians; piles on wet grass meadows keep hay from moisture, on even dry grounds they protect the hay from eating it with wild herbivores, on the hills level the platform, in the courtyards, the place under the platform is used as beans.

Key words: haystack, cultural adaptation, hay, Carpathians.

УДК 94(477.8)» 1945/1965»:2–283

Сергій Мочкін

РОЛЬ МУЗЕЇВ У ЗБЕРЕЖЕННІ САКРАЛЬНОЇ СПАДЩИНИ ЗАХІДНИХ ОБЛАСТЕЙ УРСР (ДРУГА ПОЛОВИНА 1940-Х – ПЕРША ПОЛОВИНА 1960-Х РР.)

У статті проаналізовано роль музеїв та їхніх працівників у збереженні рухомої сакральної спадщини західноукраїнського регіону впродовж періоду другої половини 1940-х – першої половини 1960-х рр., коли радянська влада реалізовувала свою атеїстичну політику на цих теренах. Характеризується низка рухомих сакральних пам'яток, які поповнили збірки музейних закладів західних областей УРСР. Описані окремі дії та експедиції, в результаті яких врятовано цінні реліквії та предмети, працівників Київського художнього музею, Закарпатського державного музею Волинського краєзнавчого, Ровенського обласного краєзнавчого, Острозького краєзнавчого музеїв, Українського державного музею етнографії і промислу у м. Львові, Львівського музею українського мистецтва, музею народного мистецтва Гуцульщини і Покуття у м. Коломия, та ін. Особливо відзначається зусилля щодо порятунку сакральних об'єктів плеяди сподвижників української пам'яткоохоронної та музейної справи, таких, як Б. Возницький, П. Жолтовський, Р. Кашиєвська.

Ключові слова: сакральні пам'ятки, музеї, церква, ікони, хрести.

Радянська влада впродовж періоду другої половини 1940-х – першої половини 1960-х рр., продовжила процес радянзації на теренах західних областей УРСР, які увійшли до складу СРСР внаслідок подій Другої світової війни (1939–1945 рр.). Невід'ємною складовою цієї політики була боротьба з релігією і Церквою. Внаслідок антирелігійних дій більшовицького режиму величезну кількість культових споруд зняли з державної реєстрації, а отже закрили. У подальшому ці храми часто руйнувалися, використовувалися не за призначенням, часто – для господарських цілей. Культове майно храмів вилучалося і безслідно зникало, лише незначну кількість цих реліквій вдалося врятувати. В цьому контексті актуальною проблемою є вивчення досвіду збереження працівниками музейних установ рухомих сакральних пам'яток регіону впродовж другої половини 1940-х – першої половини 1960-х рр.

Означена проблема є недостатньо вивченою в українській історіографії. Є. Ковальчук у монографії [1] проаналізувала дані інвентарних (облікових) книг Волинського краєзнавчого музею (далі – ВКМ) щодо надходження до його збірки предметів сакрального призначення. Окремі аспекти діяльності музейних працівників щодо збереження рухомих культових пам'яток від нищення представниками партійно-державної влади у Івано-Франківській області висвітлила у своїй розвідці І. Дундяк [2].

Мета статті – дослідити роль музеїв у справі збереження сакральних пам'яток в роки здійснення радянською владою агресивної антирелігійної політики (друга половина 1940-х – перша половина 1960-х рр.).

Повоєнний період супроводжувався – завдяки пошуковій роботі працівників музеїв, їх експедиціям, надходженню предметів від інших музеїв, владних структур і т. д. – поповненням збірок музейних закладів, насамперед їх відділів мистецтва, предметами сакральної спадщини. Це, зокрема, можна простежити на прикладі відомостей за другу половину 1940-х – першу половину 1960-х рр., що їх подають інвентарні (облікові) книги ВКМ, розташованого у Луцьку.

У повоєнний період інвентарні книги ВКМ поділялися на інвентарні книги історії дорадянського періоду та інвентарні книги історії радянського періоду (з окремою нумерацією). Твори релігійного мистецтва віднесені до історії дорадянського періоду. У книгах № 1–7 (з лютого 1948 р. і – до квітня 1959 р.) зафіксовані переінвентаризовані експонати довоєнного фонду музею, а також нові